

A NÉMASÁG MI HELYETT?

Fehér Renátó: Torkolatcsönd

Vannak olyan költők, nem sokan, akik szívesen gondolkodnak, és érvényes, inspiráló válaszokat is adnak a költészet jelenkori kihívásairól, társadalmi szerepéről, a költő közönségen belüli felelősségéről, közélet és költészet kapcsolatáról, a forma és általában a nyelvhasználat előtt újratermelődő akadályokról. Még kevesebben vannak, akik mindezt versben teszik, tehát magáról a költészetről gondolkodnak a költészetükben. Nem csoda, hogy a többiek idegenkednek ettől, és ha egyáltalán, akkor inkább esszéikben, interjúkban osztják meg olvasóikkal az iménti kérdésekkel kapcsolatos gondolataikat, a verset pedig meghagyják az olyan hagyományosabb kérdéseknek, mint a fájdalom, a hiány, a trauma, a szabadság, a szerelem, a gyász. Van, aki szerint nem áll jól a versnek az okoskodás, a filozofálgatás, de vannak, elsősorban az avantgárd mozgalmakhoz kötődők, akik ennek épp az ellenkezőjét állítják. Előbbiek vannak többségben, főleg manapság.

Fehér Renátó úgy döntött, versben is beszélni fog a versről, de, szerencsére, hagyott helyet a hagyományos témáknak. A nem is annyira ars poétikus, mint inkább teoretikus költeményeket nem tartom sokra, de azt elismerem, hogy a szerző általában mélyen átgondolt tételeket próbált megverselni, komoly problémákkal dolgozott. Csakhogy ezeket a verseket mégsem olyan jó olvasni, mint az azokhoz mintegy mellékletként, sillabusz-ként készült interjúit, melyekben jobbnál jobb megfejtéseit adja a verseinek, sőt az egész kötetnek, ötletesebbnél ötletesebb fordulatokkal meséli el, mit szeretett volna a kötetben megmutatni, elmondani, illusztrálni. Maguk az interjúk nagyon hasznosak, Fehér érett mondatokban foglalja össze, amit saját művészetéről tud, körütekintően elemzi önmagát, és tesz értelmezési javaslatokat az olvasóknak. Ez teljesen természetes, mással is megtörtént már, az azonban aggasztó lenne, ha a kötetéről megjelent kritikák *kritika nélkül* vennék át, ismételnék el a szerző értelmezéseit, ahelyett, hogy a versek sikerülttségéről, korlátairól vagy kudarcairól beszélnének. Mert mindegy, ki mit tudott, mindegy, ki mit akart, a kötetnek önmagában is meg kellene állnia. És még ha a teoretizáló versek nem is, a másik csoportba tartozók minden külön szerzői lábjegyzet nélkül is meggyőzők, olvasásra ajánlottak.

Kezdjük kivételesen a címmel: nagyon is indokoltan orientál a csend felé, hiszen a verseken belül visszatérő kérdés a beszéd és a hallgatás, a hang és a némaság viszonya. A címbeli összetett szó másik fele és maga az összetétel pedig még akkor is ráerősít erre, ha elsőre esetleg keresettnek, erőltetettnek tűnne. Hiszen a torkolatnak, pláne ha egy fegyver torkolatáról beszélünk, inkább zaja van, tehát itt legfeljebb a



Magvető Kiadó
Budapest, 2022
80 oldal, 2499 Ft

lövés utáni gondolatnyi csend juthat eszünkbe, vészjósló csend, ami hamarosan újra elsülő puskákra utal (ahogy az egyik vers címe, Kertész Imre esszékötetének címét idézve utal is: „Torkolatnyi csönd, amíg a kivégzőosztag újratölt”, 31.), viszont a torkolatában tóvá szelődülő folyó nyugalma kapcsán a csendesség már nagyon is odaillő fogalom. Ha pedig a torkolat valaminek a végét jelenti, vagyis egy puskacsó, egy folyó, egy folyamat torkollik valamibe, és ott véget ér, akkor, különösen költészetet olvasva, a halálba torkolló életre is asszociálhatunk, és a szokatlan, Fehér előtt talán senki más által le nem írt címbeli szóösszetétel azonnal megtelik jelentéssel és szépséggel. Ráadásul sok vers, így a *(leirat helyett)*, a Fehér tájékozódási pontjait is pontosan kijelölő Kántor Péter- és Térey János- nekrológok, vagy a kötet legjobb darabja, a tatárszentgyörgyi gyilkosságokról írt *[ki-be-tűz-he-tet-len]* is a halálról beszél, sőt utóbbi lövésekről is, vagyis a haláltematika a gyűjtemény egészét átjárja. De ha az egész felől pillantunk a címre, akár a 'torok' szó is illene a 'torkolat' helyére, hiszen a gyakrabban tematizálódó némaság, beszédképtelenség vagy beszédzavar valamiképp a torokhoz kötődik. Az már az elmélkedő versek tere, ahol azon gondolkodhatunk mi is, hogy vajon a költői ambíció miért nem torkollik végső soron a csöndbe, ha egyébként a költészetet érő kihívásokra a legadekvátabb válasz a némaság, az írás, a megszólalás teljes elutasítása lenne: némaság a hang helyett.

Nem véletlenül jut eszünkbe Tandori Dezső, nem véletlenül idéztem én is immár másodszer az egyik legismertebb versét, a *Koan III*-t. És akkor idézzük harmadszor is, most már teljes egészében: „Némaság a hang helyett. / De a némaság mi helyett?” Ahogy Tandorit, úgy Fehér Renátót is foglalkoztatja az elnémulás lehetősége, de őt nem pont a Tandorinál is legalább százszor feltűnő Rimbaud-féle jelentésben. Rimbaud tizenkilenc évesen abbahagyta, Fehér harminc körül jár ott, hogy el se kellene kezdeni. Megtehetjük talán, hogy, mint írja: „a hallgatást hangosítjuk fülsiketítővé” (*Függelék*, 17.), megtapasztalhatjuk, hogy „fülsiketítő a hallgatásunk” (*Philtrum VII*, 63.), de végső soron ez ugyanolyan romantikus elképzelés, mint amilyen romantikus az irodalomtörténetnek és egyes íróknak, költőknek Rimbaud-t emlegetnie. Hiszen kit érdekelne a költő hallgatása, ha még a beszéde is csak nagyon keveseket érdekel? A néma vers mint manifestum csak egy magát túl komolyan vevő költő fejében fordulhat meg, például olyasvalakiében, aki eltemeti az iróniát *A Magyar Irónia Háza* című versében (37.), és aztán belefut az olyan didaktikus tételmondatokba, mint hogy „A csönd csak a hallás származéka / a zaj hiánya” (*Philtrum VII*, 63.).

Mennyivel plasztikusabb, költőibb ennél Tandori koanja, ahol a némaság ugyan a hang helyén van, de nem a hang helyett, mert a némaság és a hang, persze, csakis egymással kapcsolatban értelmezhető. De az a vers épp azért rendkívüli, mert nem éri be ennyivel, és végső soron megválaszolhatatlan, szédítő paradoxont tár elénk. Tandori is, ahogy aztán mostani követője, az elnémulás művészetfilozófiai problémáját veti fel, azt tudniillik, hogy a kor nyelvi és egzisztenciális problémáira a költészet feladása lenne-e az autentikus válasz. A probléma azonban itt is, ott is ugyanaz: a(z el)hallgatás önmagában is költői gesztus, azaz hiába választaná költőként a beszéd helyett bárki is a hallgatást, nyilván ez is 'vers', alkotás, művészi üzenet lenne. Tehát a Fehér-féle beszéd az elnémulás lehetséges tereiről némiképp öntetszelgő, hiszen aki valóban el akar némulni, az nem mond semmit, pláne nem az elnémulásról. A műalkotás mint lehetőség ugyanis zárt rendszer, amit jól mutat, hogy a nagy döntést meghozó Rimbaud költői alakjához is ugyanúgy hozzátartozik a folytatásról való lemondás (sőt!), mint a megírt versei. És ez még akkor is igaz, ha a költészetet már-már megtagadó mondatok ebben a kötetben is logikusak, tisztességesek és szükségszerűek, vagyis olyan döntések, melyek nemcsak esztétikai érvek mentén vizsgálhatók, hanem legalább annyira etikai problémaként is.

Számomra mégis érdekesebbek a hétköznapi élethelyzetekhez közelebbi, az egyes embereket jobban, közvetlenebbül érintő problémákhoz hozzászóló versek. Lehetnek

ezek a beszédzavarral kapcsolatosak is. Ezek első körben a fiziológiai, másodsorban a pszichológiai okok miatti zavarokat, illetve az ilyen zavarokkal élő embereket engedik szóhoz jutni. Az olyan zavarokra kell gondolnunk, mint a raccsolás, a selypítés, a dadogás, az afázia vagy a teljes némaság. Tudjuk, az elmúlt másfél évtized magyar irodalmában kifejezetten fontos kérdés, hogyan lehet hangot adni a társadalom periferiáján élőknek, az alárendelteknek, azoknak a csoportoknak és személyeknek, akik saját maguk nem tudják megfogalmazni és elmondani saját sorsukat, fájalmukat, szégyenüket. A normától való eltérés, így a kisebb-nagyobb beszédhiba vagy fogyatékoság az alárendeltség egyik kategóriája, olyasmi, ami az elmúlt századokban nem is nagyon lehetett az irodalom tárgya. Pedig magától értetődő kérdés lenne, hogy, például, egy vak szerző vaksága hogyan hat az ő nyelvhasználatára, és ugyanígy: egy beszédzavarral élő, esetleg süket vagy süketnéma szerző nyelvhasználata és a világról alkotott képe, benne saját helyének meghatározása vajon különbözik-e annyira a normától, az átlagostól, hogy lehessen róla mint különbözőről beszélni? Fehér Renátó ezzel kapcsolatos versei kifejezetten előremutatók, tabudöntőgetők és épp ezért egyediek. A *Logopédia* című ciklusban több irányból is képes megközelíteni ezeket az élethelyzeteket, és ez még akkor is figyelmet érdemel, ha gyakran hiányolhatjuk a személyes érintettséget, az érzelmi mélységet, azoknak a helyzeteknek a bátrabb megírását, amikor valaki a beszédhibája miatt kerül hátrányba, méltatlan helyzetbe, vagy lesz durva támadások céltáblája. Hiszen a csúfolódások, a sértegetések, a megalázó viccek, ahogy ezekből a versekből is kiderül, sajnos még ma is részei a mindennapoknak – egy ilyen tematikájú verseskötetnek talán illene még többet tudnia erről, és nemcsak okosnak, de érzékenynek is kellene lennie. Például az *Elnémultak* (46.) érinti ugyan a szavaiat csak eltátogni képes emberek nehézségeit, de mégis inkább egy nyelvfilozófiai, közhelygyanús tételre fut ki, igaz, ehhez egy jó formai ötletet talál, azt, hogy minden sor végén megszakítja ezt az egyetlen egy mondatot: „minden valaha. / Kimondásra szánt mondat. // Hiába írásjel és. / Hiába hanglejtés. / Eleve félbehagyott.” (47.) Az ilyen, súlyosnak látszó, de valójában üres állításból túl sok van a kötetben, ráadásul olyan helyeken, ahol ezek helyett el lehetne képzelni a konkrét emberre, az alávetettre figyelést is: „minden fordítás eleve pontatlan” (*Színváltás* – 15.), „Eleged mondani a / legnehezebb” (*Hikimori* – 43.). Az utolsó idézet mellett olvashatjuk a „Húzd!” felszólítást is, amiben mégis megcsillan az önirónia, bár mégsem követi döntés.

De van néhány kiemelkedő vers, ahol csak egy-egy kisebb kérdőjelet lehet kitenni. A *Philtrum IV*-ben (59.) egy raccsoló kisfiú hangját halljuk, miközben a vers épp azt a kint meséli el, hogy a gyerek nem tudja a meghitt, csiklandozós játék, talán az apával zajló birkózás közben elmondani, hogy valamivel korábban a beszédhibája miatt megverték, bántották. Nem tud beszélni, aminek belső és külső oka is van: „mindent tudtam csak beszélni nem” és „befogva közben mindvégig a szám”. A versben viszont megszólalhat, elmondja, mi történt vele, végre hallhatjuk a hangját és a történetét. Átélhető, megrázó, kényes témákat érintő vers ez („tenyényom”, „húgyfolt”, „szájzár”), talán az utolsó négy sor tekervényes sorait lehetett volna kicsit letisztítani, és elhagyni az olyan zavaró megoldásokat, mint a 'kimondani valakit' vonzatot, a megengedni a túrést és az eltérni a szerzetnyelvet szókapcsolatokat. És nem pontosan értem, miért a *Logopédia* ciklusba került ez a vers, mert ha már lett ilyen című ciklus, a raccsoló kisfiú („rolika robik rómeó, márió”) történetének egészen biztosan ott lenne a helye.

Érdemes még kiemelni az első ciklus ötletesen összeérő verseit, a telefonfülke és a fülkét használók vissza-visszatérő motívumát, az ezzel egymást idéző verseket. A (*leggyakrabban tárcsázott szám*) (11.) a leggyakrabban közölt Fehér-verssé vált, hiszen az első két kötet után most, a harmadikban is helyet kapott, igaz, kisebb módosításokkal, és azokkal a szatelitversekkel, amelyek a már-már mágikus telefonfülke és az oda kötődő, nagy titkokat elfedő beszélgetés motívumának továbbformálásával emelik e költészet központi

szövegévé az eredeti verset. Jó a szótagolós írásmód, hiszen a beszédzavarokról és azok javításáról, gyógyításáról olvasunk, de a kelleténél többször kerül elő ez az ötlet, sokadszorra elveszti innovatív erejét. Van sok egyszer elsüthető, nem túl erős, nem túl eredeti, de nem is kellemetlen ötlet, ilyenek a befotózott versek (például: *Rossz kezekbe kerül* – 60.), és van néhány máshonnan, távolról, például Tandoritól ismerős megoldás. A *Rabszolga-kórus* (34.) szótörölgetős ötlete Szerb Jánosnak a *Gazda bekeríti házát* című Babits-verset ilyen módon átíró játékát juttatja eszembe – de Fehér Renátó 'maradék', a „néma. Zengje, száján, feltámadt ének. Adjon hangot!” szöveg túl direkt, didaktikus, ami a hangadás teóriáját reflektálatlan hűséggel szolgálja ki. Apropos, Szerb János gyűjteményes kötete épp a nagyon idevágó *Ha megszólalnék* címen jelent meg 1990-ben, vagyis más kapcsolat is van és lehet a két könyv között.

Már fentebb is kiemeltem A [*ki-be-tűz-he-tet-len*] című verset (27.), érdemes még néhány mondatban méltatni. Ez a vers a cigánygyilkosságokat, a tragédiát az áldozatok iránti maximális tisztelettel képes megjeleníteni, még hozzá úgy, hogy a szintén Tandori által meghonosított ready-made technikával dolgozik, vagyis egy (sőt két) talált szöveget közöl versként, majd ezeket alakítja át, keveri össze, csonkítja meg. Voltaképp meglepő, hogy ezek az amúgy meglehetősen neutrális szövegek – a falu Wikipédia-szerű leírása, illetve a gyilkosságokról szóló sajtóhír – képesek ennyire megrendítő szöveggé alakulni. Fehér Renátó legfontosabb ötlete az volt, hogy az eufemisztikusan fogalmazó sajtóhírt és a tragédiáról semmit sem tudó szócikket a történeteket elhallgató, elfedni igyekvő, azok valódi súlyáról tudomást sem vevő szövegekként kezeli, és a hatrészes versben előre haladva ezt a tulajdonságukat még fel is erősíti. Azzal erősíti fel, látszólag, hogy törli egyes szavaikat. De ez épp ellentétes hatást fejt ki, azaz a törölt szavak helyére már be tudjuk helyettesíteni az eredeti, semmitmondó szavak érzelmekkel teli, adekvát szinonimáit. Vagy másként: a törölt név („Robika” vagy „Csorba Róbert”) helye sebként marad a preparált szövegben, ami pont a lelkiismeretre hat, mintha el akarnánk fedni és felejteni ezt a nevet. Vagyis ebben a versben már tudjuk, mi helyett van a némaság, mi az, amihez kevés a beszéd, a hang. Méltó párja ez a vers a kötetben is megidézett Kántor Péter *In memoriam Tatárszentgyörgy, 2009* című versének, és maradandó darabja a gyűjteménynek:

A vádirat szerint az egyik [kibetűzhetetlen] több célzott [kibetűzhetetlen] adott le a [kibetűzhetetlen] elől menekülő [kibetűzhetetlen] éves [kibetűzhetetlen] Róbertre és [kibetűzhetetlen] kisgyerekére.

Az apa és az öt éves kisfiú, [kibetűzhetetlen] azonnal [kibetűzhetetlen].